

Indhold

Skolen mellem dansk og tysk i perioden 1815-1920.....
Af Hans Schultz Hansen

1700-årenes skolereformer i Sønderjylland
– øvrighedsdiktat eller bondeønske? .....
Af Lars N. Henningsen

Erindringer fra min skoletid i Københoved 1910-18 .....
Af Ellen Kjestine Kjør

Sorrig og glæde de vandre til hobe
– Kirsten Petersens mindeplade .....
Af Verner Petersen og Hans Huss

Skolemuseets indsamling og formidling i 2010.....
Af Margit Hagelø

Nekrolog over Bent Svensson .....
Af Bodil Jakobsen

Årsberetning for Fonden Sønderjysk Skolemuseum .....
Af Bodil Jakobsen

Bestyrelse og Støttekreds for Sønderjysk Skolemuseum.....

Skolen i spillet mellem dansk og tysk 1815-1920

Af Hans Schultz Hansen

Folkeskolen i Sønderjylland blev gennem mere end hundred år brugt i nationalitetskampen. Arkiv og forskningsleder Hans Schultz Hansen fra Landarkivet for Sønderjylland fortæller her om folkeskolen som kampplads – og hvorfor statsmagtens forsøg på henholdsvis fordanskning og fortyskning mislykkedes.

1800-tallet blev overalt i Europa nationalismens gennembrudstid. Den norske nationalismeforsker Øyvind Østerud skelner mellem to former for nationalisme: ”En type lægger vægt på frigørelse fra undertrykkelse, således som vi finder det under afkoloniseringen og i kampen for opløsning af flernationale imperier. En anden type vil først og fremmest cementere den nationale enhed; den er en integrationsbevægelse på vegne af et dominerende nationalt kollektiv”.

Denne sidste type fremmes oftest af allerede eksisterende stater, der søger at styrke deres indre sammenhængskraft ved at gøre befolkningen sprogligt, kulturelt og ideologisk homogen. Det sker bl.a. gennem værnepligten og en ”nationalisering af masserne” ved hjælp af nationale myter, symboler og monumenter – men først og fremmest gennem skolen. Den første type af nationalisme bæres derimod overvejende af folkelige bevægelser, der med voldelige eller fredelige midler kæmper for at opnå enhed og selvbestemmelse for den nation, de repræsenterer. I hertugdømmet Slesvig fandtes begge typer af nationalisme – statsnationalismen og foreningsnationalismen – side om side, og det både på dansk og på tysk side. Når det gælder skolens historie, vil fokus imidlertid primært være på statsnationalismen, og perioden 1815-1920 falder da i tre dele:

- Tiden indtil 1848, hvor kongernes og regeringens bestræbelser gik ud på at opretholde det dansk-tyske helstatsmonarki
- Midten af 1800-tallet med de slesvigske krige 1848-50 og 1864 og ikke mindst årene derimellem, hvor den danske regering gennem skolen forsøgte et fremstød for det danske sprog

- Tiden under preussisk styre 1864-1920, hvor skolen blev et hovedredskab i fortyskningspolitikken

Navnlig i de sidste to perioder kom skolesproget til at spille en afgørende rolle for henholdsvis fordansknings- og fortyskningspolitikken. Derfor skal der indledes med et rids af den sproglige situation i 1800-tallets første halvdel.

Sproglige forhold i 1800-tallets første halvdel

Sprogforholdene i Slesvig var komplicerede. Tysk havde en dominerende stilling i det offentlige liv. Den slesvigske stænderforsamlings sprog var tysk ligeledes rets- og forvaltningssproget. I Sydslesvig var kirkesproget tysk, dog med danske gudstjenester i Helligåndskirken i Flensborg. Skolesproget var ligeledes tysk. Højtysk var derfor sydslesvigernes ”hellige sprog”, deres kultursprog. I Nordslesvig var kirke- og skolesproget dansk på landet, mens tysk var dominerende, men ikke enerådende i købstæderne samt i flækkerne Augustenborg og Christiansfeld.

Akademikernes sprog var tysk. Uddannelse ved universitetet i Kiel eller andre tyske universiteter var reglen for størstedelen af embedsmændene. Videnskabelige og almennyttige selskaber og tidsskrifter udgik fra Holsten og var tysksprogede. Aviserne udkom også på tysk. Tysk spillede også en fremtrædende rolle i erhvervslivet. Det var godsernes, kogenes og lavenes sprog, og selv i Nordslesvig brugte mange købmænd, fabrikanter og skippere tysk i regnskaber og breve, også flere bønder i den sydlige del af Slesvig.

Noget anderledes forholdt det sig med befolkningens daglige sprog. Det var frisisk på vadehavsoerne Amrum, Før og Sild og langs vestkysten fra Husum og næsten helt op til Tønder. Ved 1800-tallets begyndelse var plattysk det daglige sprog i Ejdersted, på Pelworm og Nordstrand, i Husum by, syd for Dannevirke, i Dänischwohld og på Svansen, i Slesvig by og i dens nærmeste omegn. I Flensborg talte det store flertal ligeledes plattysk til daglig, men dansk hørtes stadig i underklassen. I resten af hertugdømmet var dansk det fremherskende dagligsprog, om end med mange tysktalende på godser og i købstæder, præstegårde og embedsboliger.

Fra 1800-tallets første årtier bredte plattysk folkesprog sig imidlertid videre nordpå. Forældrene begyndte at tale plattysk med deres børn, fordi de mente, at det bedre end den sønderjyske dialekt ville sikre dem fremgang og position. Tysk var nemlig sproget i folkeskolen, hvis undervisning fik større betydning i takt med 1700-tallets skolereformer. Sprogskiftet begyndte lige efter år 1800 på Slesvigegnen og i Sydangel, og herfra bredte det sig i 1810'erne til Midtangel, Treja sogn og Husumegnen og i 1820'erne til Nordangel. I disse egne blev dansk i løbet af nogle generationer til et uddøende sprog. I hedeegnene mellem Angel og Frisland holdt det danske sprog

derimod endnu stand. Her kom det store ryk først i 1800-tallets anden halvdel, i de nordligste sogne dog først i 1900-tallet.

Det hurtige sprogskifte i Angel skyldtes især den stærke velstandsudvikling, som bønderne i Angel havde gennemgået efter frigørelsen fra godsherredømmet sidst i 1700-tallet. Den manifesterede sig i en levevis mere og mere præget af normerne hos byernes borgerskab – og herunder altså de sproglige vaner. Nationalpolitiske motiver fik først betydning senere i forløbet.

Skolepolitik i helstatstiden

Efter tronskiftet i 1808, hvor kronprins Frederik blev konge som Frederik 6., bestræbte den nye konge sig på at fremme helstatens enhed. Regeringen tog derfor flere initiativer til fremme af det danske sprogs stilling i hertugdømmerne. Blandt dem var et reskript, dvs. befaling, fra 1810 om indførelse af dansk rets- og forvaltningssprog i de dansktalende dele af Slesvig og indførelse af dansk kirke- og skolesprog også i de dansktalende dele af Sydslesvig. Selvom reskriptet endte med at blive henlagt som urealiseret, kendetegner det den hensigt til ”danisering”, som fandtes hos den nye konge og hans borgerlige embedsmænd i centraladministrationen. De sigtede dog mere på at styrke sammenhængskraften i helstaten end på at tilstræbe en egentlig dansk nationalstat. Efter nederlaget i Napoleonskrigene i 1814 blev disse forsøg imidlertid lagt på hylden. Tabet af Norge og erhvervelsen af det lille og rent tyske hertugdømme Lauenborg styrkede tværtimod det tyske element i helstaten.

Det danske sprogs stilling i Slesvig blev på ny taget op til diskussion i 1815 og igen i 1832, men det førte ingen af gangene til konkrete resultater. Forud for den første slesvigske stænderforsamling i 1836 tog den dansksindede pioner Christian Paulsen imidlertid sammen med sin professorkollega i Kiel Christian Flor kontakt til stænderdeputeret Nis Lorenzen fra gården Lilholt på Haderslev Næs for at få ham til at stille forslag om indførelse af dansk rets- og administrationsprog i Nordslesvigs landdistrikter. Lorenzen indvilligede og indsamlede petitioner, dvs. underskriftindsamlinger, til støtte for kravet. Det gæntog sig forud for stænderforsamlingen i 1838.

En tredjedel af petitioner bad tillige om, at landsbyskolerne ”til stor nytte for vore børn” gav nogen undervisning i tysk. Andreas Petersen fra Dalby gjorde i stænderforsamlingen dette forslag til sit, hvorfor han også ønskede, at alle nye skolelærere skulle eksamineres i tysk. Han motiverede sit forslag således:

”Dette Ønske har ikke alene sin Grund deri, at Folket i det Hele taget, mere henvender sit Blik imod Syden end mod Norden, men også dernæst deri, at de som staae i hyppig Samfærdsel, med den øvrige større Deel af Her-

Særlig i Mellemslesvig skete der forandringer. Februar-marts 1851 udsendtes reskripter, der anordnede skiftevis dansk- og tysksprogede gudstjenester for Tønder, Flensborg, Husum, Bredsted og Gottorp provstier. Ved de kirkelige handlinger kunne de berørte selv vælge sproget; konfirmationen skulle ske på dansk. De fem provstiers skoler fik alle dansk undervisningssprog og beholdt kun fire ugentlige tysktimer; i Tønder og Læk skulle tysk dog være ”en af de væsentligste undervisningsgenstande”. Sproget i retten og administrationen blev også ændret. Fra oktober 1852 kunne begge sprog bruges overfor myndighederne, og disse skulle svare tilbage på borgerens sprog. Ved civile retssager skulle parterne selv bestemme sproget, mens straffesager blev ført på den anklagedes sprog.

Hensigten med disse sprogreskripter var at rulle de foregående årtiers skifte fra sønderjysk til plattysk folkesprog tilbage. Den centrale person i dette var Th. A.J. Regenburg, leder af kirke-, skole- og undervisningsvæsenet. Gehejmearkivar C.F. Wegener, der var Regenburgs gamle lærer fra Sorø Akademi, var sprogreskripterens ideologiske bagmand. Wegener sendte Regenburg talrige breve med tilskyndelser: ”O - kunne vi vinde folket for danskheden! Tænk Dem, at historien skulle sige engang: at dansk atter høres til Slien, det skyldes én mands mod, udholdenhed og klogskab, og denne ene mand var - De havde dog lyst til denne krans! Jeg ønsker Dem den af hjertet.”

Regenburg kendte sin mission. ”Vil man give mig frie hænder, magt og penge, vil jeg nok forpligte mig til at danisere hele Angel til Slien og landet til Treja måske Haddeby med”, skrev han til Wegener. Så langt mod syd kom sprogreskripterne dog ikke til at gå. Det sydligste Angel, området syd for Slien og Dannevirke og de frisksktalende områder langs vestkysten beholdt sammen med byerne Flensborg, Slesvig og Husum tysk som kirke- og skolesprog. Modsat sprogreskriptet fra 1840 omfattede de nye sprogbestemmelser dog ikke kun områder, hvor folk talte dansk. Det gjorde man nok i Mellemslesvigs hedeegne, men ikke i egnene mod øst og syd, hvor plattysk i stedet var blevet folks hjemmesprog. Sprogreskripterne brød dertil med århundredgamle mellemslesvigske traditioner for tysk kirke- og skolesprog, og de fire timers tyskundervisning om ugen var for lidt i en befolkning med mange økonomiske forbindelser sydover.

Det gjorde kun ondt værre, at sprogreskripterne som enevældige befalinger blev indført hen over hovedet på de berørte, og at de fleste privatskoler med tysk undervisningssprog snart blev lukket. Den nye sprogordning genoplivede den slesvig-holstenske agitation, som ellers havde været lammet siden juli 1850. Mellemslesvigerne protesterede med adresser til stænderforsamlingen. I 1854 fik de over 16.000 underskrifter! Særlig fra Angel, hvor

sprogskiftet var nået længst, og den slesvig-holstenske bevægelse stod stærkest, kom der mange indsigelser, men også fra midtlandet, der endnu var overvejende dansktalende og politisk tilbageholdende. I de tyske stater og hos stormagterne vakte reskripterne også stærk uvilje. De blev en belastning for det danske styre i Slesvig.

I januar 1861 førte presset til en indrømmelse. Konfirmationen i kirken kunne herefter ske på det sprog, som forældrene foretrak, og der blev givet forældrene mulighed for at ansætte huslærere til at undervise deres børn i hjemmet med frit valg af undervisningssprog.

I april 1861 rettede flere grundtvigsk indstillede danske nordslesvigere med lærer Cornelius Appel fra Tønder i spidsen en kritik mod sprogreskripterens åndelige formynderi: ”det er dog vel en levende tilslutning til sproget, som vi alle stiler efter.” Kritikerne, der efter deres mødested i Løgumkloster blev kaldt ”Klosterbrødrene”, fremhævede desuden: ”til naturlige menneskerettigheder hører, at forældrenes bestemmelsesret med hensyn til deres børn så vidt muligt lades i fred og ikke utilbørligt indknibes.” Derfor burde der ikke kun gives mulighed for at ansætte huslærere, men også for at oprette privatskoler. Klosterbrødrene ville også foreløbig bevare et vist mål af slesvigsk selvstændighed. Deres kritik blev fejlet til side.

Kun i Flensborg fulgte regeringen det frivillighedsprincip, som Klosterbrødrene efterlyste. Her blev der oprettet en fri dansk menighed. Til menigheden var knyttet en dansk borgerskole. Selv om embedsmænd og andre tilflyttere nordfra fyldte godt op i rækkerne, gav frivilligheden i byen bedre resultater end tvangen i landområderne, hvor der var der kun en pæn tilslutning til de danske gudstjenester i de mest dansktalende sogne i den nordlige del af sprogreskripterens område. Her valgte beboerne også oftest dansk til de kirkelige handlinger og efter 1861 dansk konfirmation for deres børn.

Skolen i preussisk tid

Den preussiske skole efter 1867 har i den folkelige, sønderjyske bevidsthed fået et dårligt skudsmål. Det fremgår af utallige erindringer om en skolegang med tvungen tysk undervisning, tyske kejsersange og tysk national indoktrinering, alt forestået af en autoritær lærer uden forståelse for børnenes danske oprindelse. Rigtigt er det, at skolen efterhånden blev et hovedinstrument i fortrykningspolitikken. Indledningsvis skal det dog fremhæves, at skolen også blev omfattet af de reformer, som det nye og effektive preussiske styre førte med sig.

Der oprettedes et nyt lærerseminarium i Haderslev i 1885 og lærerindese-minarer i Augustenborg i 1878 og i Slesvig i 1894. Det eksisterende Tønder

seminarium indrettedes med en dansk og en tysk afdeling, hvor førstnævnte uddannede lærere, som kunne undervise i dansk i de nordslesvigske landskoler. Provsternes tilsyn med skolen blev afskaffet, og fra 1876 udnævntes i stedet verdslige kredsskoleinspektører som tilsynsførende med skolernes pædagogiske virke. Derimod fortsatte sognepræsterne med at føre det lokale skoletilsyn. Skolens forhold blev gennemreguleret med love, der satte højere standarder for skolebygninger, undervisningsmateriel og undervisning. Mange nye og bedre bygninger gav skolen en mere fremtrædende placering i nærmiljøet. Lærerne fik særlig fra 1890'erne en bedre løn og pension, og deres anseelse i lokalsamfundet var voksende. Mulighederne for en videregående undervisning blev fremmet ved oprettelse af statslige realskoler og overrealskoler i købstæderne, der supplerede de gamle latinskoler. Dertil kom et større antal erhvervsskoler for kommende landmænd, købmænd og håndværkere.

Men som sagt blev skolen et hovedinstrument i fortyskningspolitikken. Det sås navnlig fra de sidste år af 1870'erne. Fremmede nationaliteter som polakker i øst og danskere i nord blev udgrænset som ”rigsfjender” og udsat for skærpet undertrykkelse. Det var ikke længere nok, at de var loyale preussiske statsborgere; nu skulle de i løbet af en generation gøres til tyskere både af sindelag og sprog. Den nye generation af preussiske embedsmænd var præget af tidens nationalistiske ideologi og lydthøre for pressens krav om at fremskynede germaniseringen af de erobrede landsdele. Nationale enhedstanker kom her til at gå hånd i hånd med bureaukratisk konformisme. Fortyskningen ramte især folkeskolen.

I begyndelsen var fortyskningspolitikken dog ikke særlig fremtrædende. I 1871 blev der indført tyskundervisning på landet i seks timer om ugen fra og med det tredje skoleår. Mindre kunne næppe gøre det, hvis børnene senere i livet skulle begå sig i et tysk samfund, og de danske protester var ret spredte og uden virkning. At indførelsen måske alligevel var ment som første etape i en langsigtet fortyskningspolitik, fremgik af Bismarcks bemærkning ved forhandlingen i det preussiske statsministerium: ”Senere kan man gå videre.”

Det gjorde man så i 1878. En ny skolesprogsinstruks fra dette år udbredte tyskundervisningen til de mindste klasser og indførte tysk som undervisningssprog i flere fag for de større børn. Skolesproget var herefter tysk i omtrent halvdelen af timerne. Regeringen i Slesvig fik tilmed mulighed for at indføre ren tysk undervisning i en skole, hvis forældrene ønskede det. Og det var tilfældet i mange skoledistrikter i Tønder amt og den sydlige del af Aabenraa amt, hvor fortyskningen dermed fik et ekstra drej.

I 1880'erne blev fortyskningen af folkeskolen drevet yderligere frem. I 1884 blev den dansksprogede afdeling af Tønder seminarium lukket. En ny instruks fra 1888 indførte med virkning fra 1889 tysk som det eneste sprog

i skolen bortset fra fire ugentlige religionstimer, der fortsat kunne holdes på dansk. Lærerne skulle tale tysk til børnene og sørge for, at børnene indbyrdes talte tysk. Også fagenes indhold blev stærkt tyskspræget. Historieundervisningen blev indoktrinering i preussisk konge- og tysk kejserhistorie.

Sproginstruksen gik længere end de danske sprogeskripter, der havde omfattet områder, hvor folk talte eller havde talt dansk. Den indførte nu ren tysk undervisning i områder, hvor det helt store flertal *aldrig* havde talt tysk. Fra dansk side protesterede man mod instruksens med over 13.000 underskrifter, men uden resultat. I 1888 lukkede myndighederne tillige den sidste danske privatskole, frk. Taubers pigeskole i Haderslev. Danske vandrelærere blev forfulgt, når de gav danskundervisning på gårdene. Undervisning i dansk kunne herefter alene ske ved forældrene selv eller ved at sende børnene på en efterskole nord for Kongeåen.

Efter skolesprogsinstruksens af 1888 var den eneste mulighed for at give børnene en kvalificeret undervisning i dansk sprog og kultur at sende dem på efterskole i Danmark efter konfirmationen. Som unge mennesker kunne de tillige besøge en højskole eller en landbrugsskole. Flere og flere benyttede sig af denne udvej. Det kunne være en økonomisk belastning for en mindre velstående familie. For at støtte dem med tilskud stiftede man i november 1892 'Den nordslesvigske Skoleforening'. Myndighederne var foruroligede. Den kommissariske amtsforstander Freytag i Bredebro indberettede: "Jeg holder Skoleforeningen for den farligste af alle de danske foreninger, fordi den støtter sig på et virkeligt forhåndenværende videreuddannelsesbehov hos den herværende ungdom og udøver en højst fordærlig indflydelse hos den opvoksende mandlige ungdom, for de besøgende på danske højskoler herfra bliver systematisk tyskfjendtligt opfanteret."

De unge sønderjyder, som vendte hjem fra efterskoler og højskoler i Danmark, blev da også i mange tilfælde de lokale foregangsmænd i den forvandling af de danskorienterede slesvigere til danske sønderjyder, som skete i årene op imod 1914. Denne forvandling var et modstykke til myndighedernes planer om en fortyskning af den sønderjyske landsdel. De preussiske fortyskningsbestræbelser efter 1864 gav dermed omtrent lige så magert et udbytte som de danske sprogeskripter i tiden mellem de slesvigske krige. Det lod sig ikke gøre at påtvinge en nationalt bevidst befolkning et andet dagligt sprog; det kom der kun en masse konflikter ud af.

Og alle gode gange tre: Det nye danske styre i Nordslesvig efter Genforeningen i 1920 huskede denne historiske lære og gjorde det frie valg af skolesprog til et hovedelement i sin skolepolitik. Den daværende undervisningsminister Jacob Appel var da også søn af "klosterbrødrenes" ledende skikkelse Cornelius Appel.

Litteratur:

Hans Schultz Hansen, Lars N. Henningsen og Carsten Porskrog Rasmussen (red.):

Sønderjyllands Historie, 1-2. 2008-09.

G. Japsen: Udviklingslinjer i sønderjysk skolehistorie fra 1814 til Treårskrigen. I:

Årbog for Dansk Skolehistorie 1972.

Asger Nyholm: *Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogreskripterens tid.*

1958.

Hans Schultz Hansen: Lærer Jepsens privatskole i Højer i tiden mellem de slesvigske krige 1850-1864. I: *Skole, kirke, arkiv. Tilegnet Erik Nørr på 60-årsdagen 11. november 2004.* København 2004.

L.S. Ravn: *Lærerne under sprogreskripterne.* 1971.

L.S. Ravn: *Træk af folkeskolens historie i Nordslesvig 1864-1920.* 1981.

1700-årenes skolereformer i Sønderjylland – øvrighedsdiktat eller bondeønske?

Af Lars N. Henningsen

Fra 1760'erne oplevede Haderslev provsti en skolereform, som gjorde området til et skole-mønsterland. Senere i århundredet blev skolerne reformeret i resten af Sønderjylland. Artiklen stiller spørgsmålene: Var bønderne reformvillige og med på oplysningstidens tanker, eller gik de måske kun med under tvang?

Vil man have et solidt indtryk af skolehistorien i Sønderjylland frem til den store skolelov i 1814, går vejen over Gottlieb Japsens disputats fra 1968. Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814. Bogen slutter med reformperioden sidst i 1700-årene. Reformen gik ret smertefrit, fordi befolkningen var indforstået, og bønderne accepterede oplysningstidens livs- og samfundssyn, mener Japsen. Denne påstand vil vi se nærmere på i det følgende. Er det rigtigt, at moderniseringen af skolevæsenet i årene 1760-1814 gik glat? Eller var der snarere forskelle fra egn til egn og gennem perioden? Var der værdifællesskab mellem bønderne og de øvrigheder, som i reformtiden stod for ændringerne?

Skolen før reformtiden

Oplæring af befolkningen i de kristne grundsandheder – det var hovedopgaven for kirken efter reformationen. Befolkningen skulle oplæres i katekismen og have den indprentet. Det kunne ske ved stadig oplæsning for børn og voksne og udenadslæren, men bedre var at undervise børnene i selv at læse teksterne. Derfor blev der oprettet kapellan-, degne- eller sogneskoler for at støtte oplæsningen. Det var de første folkeskoler. De kom tidligst i de rige vestkystsgogne og bredte sig herfra østover. Fra omkring 1600 begyndte bønderne selv at oprette egne landsbyskoler. De ønskede at børnene skulle opnå

læse- og regnefærdigheder, som var vigtige for at klare sig godt i livet. For øvrigheden var læremålet derimod længe mest den kristne børnelærdom.

Langsomt bar initiativerne frugt, og da det pietistiske røre omkring 1700 fik godt fat på Tønder-egnen, var læsefærdigheden ganske pænt udbredt. Det havde mening at uddele salmebøger og opbyggelsesskrifter i titusindvis. Den pietistiske provst Reimarus i Tønder foreskrev i 1719 og 1722, at de penge, der blev indsamlet med klingpungen i kirken, skulle bruges til at betale fattige børns skolegang; degnene skulle undervise, og ingen skolemester måtte antages uden at være eksamineret af sognepræsten. I 1726 fastslog en synodebeslutning for hele Slesvig stift, at alle børn mellem 7 og 14 år skulle holdes til skole. Fattigloven fra 1736 sagde på samme måde, at fattigkassen skulle betale for fattige børn.

Et energisk forsøg på at fremme skolesagen kom under kong Christian 6. I Kongeriget lod kongen indsamle oplysninger om forholdene lokalt, og der blev udstedt en ny skolelov i 1739, som indførte almen skolepligt og prøve af alle skoleholdere. Men godsejerne protesterede, og kongen så sig nødsaget til at ophæve loven igen. I Slesvig stift lod kongen indsamle oplysninger om skoleforholdene på samme måde som i Kongeriget, men administrationen/Overkonsistoriet frarådede at udstede en generel forordning; de lokale forskelle og fattigdommen var for stor. Ambitionen om en ny skolelov endte derfor med, at sagen blev overladt de lokale visitatorer. I 1744 fik kirkevisitatorerne, dvs. amtmænd og provster, påbud om at fremme skolevæsenet. De skulle tage sig af skolebyggerier, og nye lærere skulle sendes til provsten før antagelse. Herefter blev der indrettet flere faste skoler i en del sogne. I Sommersted sogn f.eks. var pastor Peter Wøldike i sin embedstid 1725-51 med til at få opført skoler i Sommersted, Lerte og Kastvrå.

En interesseret amtmænd kunne gøre en forskel. For Haderslev provst mente amtmænd Carl Hinrich von Vieregge i 1734, at der siden hans tiltræden i 1731 var opført flere skoler end i de fire foregående amtmænds og provsters levetid. I de fleste tilfælde var både skoler og lærere fortsat helt afhængige af bønderne; de sørgede for lokaler og antog læreren. I Ørsted indrettede bønderne således en skole o. 1740. Skolen tilhørte og blev betalt af bønderne, og det var dem, som ansatte læreren, dog efter aftale med præsten og øvrigheden. Da der blev bygget skolehus i Ørsted i 1747, forfattede en af beboerne en inskription, som blev sat op på skolens dør:

Til denne Byes Ungdoms Gavn
Vi dette Huus lod Bygge
Gud det til Lof: dit store Navn
Med Naaed overskygge.

Den slags initiativer førte fremad. I 1740 var der efter Japsens opgørelser 150 skolehuse i Nordslesvig, i 1760 var tallet steget til 215, hvortil kom skoler i lejede stuer, i alt 280. Endnu på dette tidspunkt var kun en tredjedel af skolerne degneskoler, resten bondeskoler, ligesom skolen i Ørsted.

For de frie bønder var det vigtigt, at børnene ikke blot lærte at læse, men at de også fik lært skrivning og lidt regning, og ikke mindst tysk, som var handels- og forretnings sproget og det sprog, som de mødte hos embedsmænd og i administration og lovgivning. Kun de allerfærreste af indbyggerne var interesseret i deres børns sjælefredelse, hed det i en indberetning fra Nørre Løgum i 1740. De tænkte kun på ”at de undervises, hvordan de kan klare sig i verden”. I 1763 mente indbyggerne i Ørsted, at deres lærer ikke duede, ”siden hand ey er i stand til at lære børnene det tydske sprog ... hvilket dog såre hart er fornøden for vore børn her i Holsteen, hvor vores børn ofte må søge deres brød på den tydske orth”. Nustrup-præsten Johan Arndt Dyssel beskrev bøndernes skoleinteresse på følgende måde i 1763: ”Bønderne søger en ære i at lade deres børn vel oplære, og det så meget priseligere, da de uden synderlig øvrigheds tvang og anstalt, selv ivrig driver derpå; foruden visse degneskoler, lønner og koster hver fraliggende bye om vinteren sin egen skoleholder.”

Fremgang på skoleområdet var således meget afhængig af de stedlige forvaltere og tilsynsførende.

Mønsterprovstiet Haderslev

Fra o. 1760 fik skolesagen en stærk fortaler i den øverste civile embedsmand i hertugdømmernes samlede kirke- og skolevæsen, chefen for Tyske Kancelli, Johan Hartvig Ernst Bernstorff. I 1761 fik han udsendt et kongeligt reskript til amtmændene og provsterne. Skolerne blev gjort til visitorernes – amtmands og provsts – ansvar. Bøndernes egenmægtige antagelse og afskedigelse af korttidslærere skulle ophøre, der skulle være faste skoleholdere, eksamineret af provsten. Forældrene skulle betale skolepenge uden hensyn til, om børnene faktisk kom i skolen eller ej, og præsterne skulle føre ordentligt tilsyn. De lokale amtmænds afgørende ord i skolesager blev hermed bestyrket.

De nye regler blev taget alvorligt i Haderslev provsti af den energiske amtmand i årene 1753-83, Frederik von Klingenberg og hans kollega som kirkevisitor i årene 1763-97, provst Joachim Cretschmer. Ifølge Japsens vurdering opnåede de på få at give Haderslev provsti det bedste skolevæsen i hele hertugdømmet, måske i hele det danske monarki. Der blev gennemført en skolereform flere årtier før man gik i gang i resten af Nordslesvig. Hvert af provstiets sogne fik en sogneskole med degnebolig, der blev indrettet distriktsskoler med fast afgrænset område. Lærerne fik bedre løn, og der

kom nye skolebøger. Tyske fibler blev erstattet af danske abc'er, katekismen mistede sin stilling som læse-øvebog, der blev indført først bibelhistorier, og egentlige læsebøger. Der kom også danske regnebøger.

Haderslev-reformen gik igennem stort set uden protester. Japsen forklarer det med, at bønderne var reformvillige. Den forklaring kommer vi tilbage til.

Oplysningstid

I Haderslev-området nåede man langt, inden de afgørende skolereformer kom i resten af Sønderjylland i årene omkring 1800. Ildsjælen i denne senere afslutningsproces var biskoppen i Slesvig Jakob Georg Christian Adler. Han tiltrådte sit embede i 1792, og tog straks fat på et utrætteligt tilsyn med skoleforholdene. På sine visitatsrejser undersøgte han forholdene og stillede forslag til forbedringer. Resultatet blev, at der gradvis blev indført nye skoleregulativer for hvert enkelt provsti fra 1798 til 1808. De indeholdt hver for sig stort set de samme bestemmelser, som vi har set i Haderslev provsti. Bondeskolerne, hvor læreren var helt afhængig af aftaler med bønderne, blev ophævet og afløst af faste distriktsskoler. Lærerne fik bolig og skoleland og fast og bedre løn. Skolepengene blev afskaffet, og lærerlønnen blev lignet på bønderne uanset børnetal. Seminarieuddannede lærere overtog hurtigt herefter mange stillinger. I 1814 var godt en tredjedel af alle 240 lærerstilling i Nordslesvig besat med seminarister.

I Haderslev-området var en sådan reform som nævnt gennemført allerede i tiden forud, og det var så vidt vi ved gået ret smertefrit. Hvordan gik det så i de andre provstier? Læser man Gottlieb Japsens fremstilling får man indtrykket, at bønderne stort set accepterede oplysningstidens livs- og samfundssyn og derfor gik med på programmet også i områderne uden for Haderslev provsti. "Kun ved at gå ud fra denne antagelse, kan man forklare, at de store skolereformer så let lod sig føre ud i livet", skriver han. Denne vurdering svarer til det standardbillede, som blev givet af Slesvig i disse år. Slesvig gjaldt som oplysningens mønsterland. Hertugdømmet Slesvig blev beskrevet som en region, hvor moderne reformtanker var slået godt igennem. "Folk ser ud, som om de har åbent øje for forbedringer, de er hverken stivnet i uvidenhed eller knuget af slaveriets usselhed. Ja, jeg er overbevist om, at den almindelige oplysning i høj grad gør fremskridt i dette land." Sådan skrev den engelske forfatterinde Mary Wollstonecraft efter et kort besøg i landsdelen i 1796.

Men ser vi nøjere efter, var virkeligheden dog noget mere kompliceret, og faktisk kom skolereformerne sidst i 1790'erne og i de nærmest følgende år til at forløbe en del mere kompliceret end vi så det i Haderslev-området

i årene forud. Denne forskel og dermed de mange problemer i reformfasen kalder på en forklaring. Den skal søges i en episode, som indtraf i 1797-98 og som pludselig og helt uventet gav bønderne en større frihed til at ytre deres mening om skolereformerne, end de ellers havde kendt til.

Episoden var følgende: Den 6. maj 1797 publicerede kongen en ny gudstjenesteordning. Den indeholdt markante ændringer i forhold til det tilvante. Gudstjenesten skulle være mere forståelig. De mystiske elementer blev fjernet, salmevalget blev bredere end hidtil, den tilvante formulering af Fadervor blev ændret, og bønnerne skulle benyttes mindre end før; det personlige skriftemål med håndspåbyggelse skulle ophøre, og den gammeltestamentlige velsignelse blev afskaffet. Nyordningen var udtryk for holdninger, som i disse år var blevet toneangivende i store dele af præstestanden i pagt med de moderne oplyste tankegange. Mange præster var vundet for oplysningstidens og rationalismens tanker. Adler selv var det i særlig grad. Efter disse moderne præsters opfattelse var kirken og skolen hidtil ikke nået længere end til at inderpe befolkningen kristne formler, som de knap nok forstod. Det gjaldt derfor om at komme videre. Befolkningen skulle *forstå* kirkens budskab. Gennem kirkens og skolens budskab skulle de opdrages til at blive gode borgere og moralske mennesker. Det forudsatte en almenforståelig formulering af søndagens kirkebudskab og en undervisning, som gik videre end den gamle indterpning af katekismus og bibelhistorie.

Hvis reformvennerne havde ventet accept i befolkningen af den nye liturgi blev de skuffet. Lynhurtigt meldte protesterne sig. Straks i sommeren 1797 kom der indsigelser fra Holsten og fra Nordfrisland. Og protesterne bredte sig østover. I sogn efter sogn påstod befolkningen, at den nye gudstjenesteordning svigtede den gammelkendte tro og Luthers lære, som de var opdraget i og havde lært i skole og kirke. Der blev indført en helt ny tro og lære, mente bønderne. Protesterne blev så markante, at det gjorde centraladministrationen i København betænkelig. Den 26. januar 1798 slog kancelliet bak, og der blev udsendt et kongebrev, som helt overraskende gav befolkningen mulighed for at ytre sig om nyordningen. Der kunne holdes sogneafstemninger for at tilkendegive, om nyordningen ønskedes fastholdt eller ikke.

Det var en usædvanlig situation. Nu havde bønderne tilsyneladende lov til at ytre sig om gudstjenestens indretning – de kunne protestere – og det på et tidspunkt, hvor også skolesagen stod foran ændring. Et sådant tilbud blev selvfølgelig udnyttet. Netop på dette tidspunkt var også skolesagen i spil. Kirke og skole hørte sammen, og derfor udstrakte de utilfredse deres aktion til at omfatte skolereformsagen. Reformerne i skolen var i deres øjne udtryk for de samme slemme moderne tanker som kirkereformen.

Det kongelige reskript af 28. januar 1798 blev fulgt af en strøm af henvendelser fra befolkningen. De utilfredse protesterede mod ændringer i kirkeskikken – og samtidig mod de moderne ændringer på skolefronten. Bønderne opfattede gudstjenestereformen og de samtidige planer om skolereformer som to alen af et stykke. Begge dele var påfund af præster og embedsmænd, som gjorde vold på gammel tro og skik og som pålagde dem nye byrder. Det sidste var vel nok det værste for de fleste.

Skolekamp på Aabenraa-egnen

Nogle eksempler fra Aabenraa provsti kan vise, hvordan kirketumulten kom til at påvirke den igangværende skolereform. I disse år var visitatorerne i Aabenraa provsti af en helt anden støbning end de havde været i Haderslev i årene 1760-80. Provst Christian Posselt var ny og uerfaren i embedet og ikke en modig reformator. Amtmand von Schmettau var ikke meget for at stille sig i front mod befolkningsprotest og stod kort før sin pensionering. Bønderne havde derfor forholdsvis frit løb, da de indledte deres protest mod kirkereformen i 1798, og skolereformen tog de med i skudlinjen. I bøndernes øjne var begge udtryk for de beslægtede fornyelser. Modsætningen kom frem i mange sogne.

I Rise vendte bønderne sig i front mod den unge, rationalistiske pastor Grauer, og det gav gnister. Grauer forskansede sig og kaldte bønderne ”Apostel des Finsternis”, som ville udslukke det tændte lys. Amtmand Schmettau blev nødt til at fritage præsten for at skulle forhandle skolesag med bønderne, og i 1800 var sognets skolevæsen fortsat meget mangelfuldt. Om sommeren blev skolen ikke besøgt, om vinteren var sogneskolen alt for lille til at rumme børnene.

I Bedsted mødte præsten, Johannes With, også modstand og bad sig forskånet for at forhøre beboerne i Øster Terp i skolesager.

I Hellevad var der indført nye skolebøger i skolen i årene forud, men nu opfattede bønderne dem som agenter for det samme forargelige nye som de afviste i kirken. Bøgerne blev derfor mindre brugt. Sognepræsten pastor Poulsen mente, at en bedre skoleindretning måtte vente - for bønderne havde set, hvad de evnede over for deres præst.

I Holbøl måtte pastor Schmidt på samme måde kæmpe med befolkningens skepsis over for skoleændringer. Inden uroen brød ud, havde han indrettet et lille læsebibliotek med danske religiøse, moralske og pædagogiske bøger. Men brugen tog af, da kirkestriden begyndte. Hvis ikke bøgerne havde været indforskrevet før krisen begyndte, ville han slet ikke have gjort forsøget, mente præsten. Indførelsen af nye skolebøger blev forsinket af overtroisk mistro til alt nyt.

Sammenfattende udtalte Aabenraa-provsten Posselt i november 1798, at skolereformen måtte vente til bedre tider, og amtmand Schmettau tilføjede: ”Bønderne lægger næsten uden undtagelse ringe vægt på deres børns undervisning, og skoleforbedringer der samtidig rører ved deres pengepung, er dem højst uvelkomne.” Da det nye regulativ kom i 1801 mødte det generel protest. Det nye ville ikke gavne, og man kunne ikke betale, hed det overalt. Kun i en enkelt landsby, Brunde, blev nyordningen nået med det gode. Ellers blev militær eksekution nødvendig, og bøder måtte inddrives med hårdhed, før de nye lærere og deres løn var taget til efterretning i befolkningen.

Var Haderslev-bønderne reformvenner?

Aabenraa eksemplerne kunne suppleres fra andre områder. De viser at protest mod skolereformen var udbredt i reformårene lige op til 1800. I Haderslev derimod synes den tilsvarende reform at være gået glat igennem et par årtier før. Var Haderslev-bønderne da så meget mere skolevenlige end kollegerne i resten af Nordslesvig? Næppe – forskellen skal snarere søges i den ”klimaændring” som var indtrådt mellem de to tidspunkter og steder.

I 1798 havde kongeorde om sogneafstemninger som noget nyt givet befolkningen mod over for dens nærmeste foresatte. Det ændrede aktionsmønstrene. Der kom slinger i forvaltningen, og bønderne fik en før uset mulighed for at ytre sig. I tiden forud, under en mere principfast forvaltning – som i Haderslev frem til 1790 – havde befolkningen derimod måttet acceptere, at der ikke var nogen vej uden om det nye. De var under tvang – og adlød. I 1772 blev det udtrykt således af visitatorerne om Sdr. Vilstrup sogn ved Haderslev: ”Reformerne er gennemført alene som udtryk for landsfaderens vilje og omsorg for en god skoleindretning. Derved er hele indretningen foretaget og bragt til afslutning.” I Nabosognet Øsby hed det næsten ligeså i 1808, da sognerepræsentanterne udtalte: ”De foretrak den gamle ordning frem for det nye regulativ. Men da de mærkede, at det var deres konges alvorlige vilje med en almindelig forbedring af skolerne, så ville de som lydige undersætter følge hans anordninger og på deres side gøre alt muligt for at udføre den.”

I 1798 var situationen en anden. Da fik bønderne pludselig en mulighed for at protestere – og det fik følger for skolesagen. Ens for de to tidspunkter har derimod været en grundlæggende modsætning i værdiholdninger mellem bønder og oplyst elite. Modsætningen har eksisteret lige så meget i Haderslev i Klengenbergs og Cretschmers tid som den eksisterede i Aabenraa amt sidst i 1790'erne. I Haderslev amt udtrykte pastor Giørtz i Nustrup det på denne måde i 1809:

” ... Plat ud paastaae disse forblindede og selvkloge Mennesker, at Deres Børn ikke maae lære mere, end de selv har lært! De har endog ladet de Bøger, som af mig i denne Henseender var indført, opbrænde! .. Ufornuft, Egensindighed, Herskesyge, Intolerance ere de Afguder, paa hvis Alter de frembære deres Offere”.

Noget lignende var også tilfældet i Haderslev området tidligere. I 1786-87 mødte præsten Jørgen Mechlenborg i Højrup i Haderslev vesteramt modstand, da han i skolen i Arnum indførte verdslige læsebøger i skolen, oprettede skolebibliotek og organiserede undervisningen med mange emner og efter en minutplan. ”Har en Præst vel Ret at æske mere af Fattige Børn end Deres Christelige Børne Lærdom?” lød en kritisk røst. Det opfattede præsten som en uventet obsternasighed. Klageren repræsenterede i hans øjne ”en Pøbelmæssig uforstandig Tanke Maade, som vanærer vore Tider”. Han følte ækelhed ved at tale med den slags ”fordærvede Gamle”.

Det er jo den samme modsætning, som vi mødte mellem uoplyste bønder og oplyste præster og skolefolk i 1790’ernes Aabenraa provsti. Værdikampen var altså ens, forskellen mellem de to tider er, at bønderne i den senere af de to faser fik mulighed for at komme frem med deres opfattelse og protest. Det havde de ikke på samme måde haft før.

Sammenfatning

Herefter kan vi vove vi et svar på de indledende spørgsmål: Hvorfor var det tilsyneladende let at gennemføre en skolereform i Haderslev-området i 1768-85, og hvorfor var det svært i andre områder sidst i 1700’erne?

Denne artikel viser, at bønderne i Haderslev-området i årene 1768-85 har stået over for en principfast administration, som har fået dem til at følge med og til at betale til skolen. Bønderne var under tvang. Men i årene op mod 1800 fremstod den lokale statsadministration svækket, der kom uklare regeringssignaler, og det åbnede en ventil for befolkningsprotest. I den situation vovede bønderne at vise modstand mod den lokale øvrighed, og deres modstand ramte også skolesagen. I hele perioden har der været modsætninger mellem bondebefolkning og reformvenner. Den gjaldt i Haderslev 1760-80 ligeså vel som den gjaldt i det øvrige Sønderjylland. Kun i 1797-98 fik denne værdikløft lejlighed til at bryde frem så markant, at vi kan se det dokumenteret.

I almindelighed kan Øster Løgum-præsten Peter Kiers ord fra 1804 nok stå som kendetegnende for befolkningens forhold til skolereformen: ”Den brede befolkning så uden glæde, at de Adlerske regulativer blev til virkelighed. Reformen førte i første omgang kun til større udgifter for bønderne.”

Litteratur

Gottlieb Japsen: *Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814*. 1968

Hans Schultz Hansen, Lars N. Henningsen og Carsten Porskrog Rasmussen (red.):

Sønderjyllands Historie, 1, Tiden indtil 1915. 2008.

Utrykte kilder

Landsarkivet i Aabenraa:

Haderslev amtsarkiv 1427; Generalsuperintendentens arkiv: 1 visitatsberetning fra

Haderslev og 8 visitatsberetninger fra Aabenraa.

Landsarkivet i Slesvig:

Abt. 18 Generalsuperintendenten 18a; Abt. 65.2 Tyske Kancelli nr. 8080-8089.

Erindringer fra min skoletid 1910-18 i Københoved

Fortalt af Ellen Kjestine Kjær til Margit Hagelso

Intro mangler

Jeg er født i 1904 som nummer fem i en søskendeflok i Københoved i den ejendom på heden, som mine forældre havde købt året før. Min mor var syerske, og min far var udlært murer, tømrer og snedker. Han var optantsøn¹, hvilket betød, at prøjserne forbød ham at arbejde så for tyske og så for dansksindede bygherrer. Derfor fik far en overgang tid til at arbejde for sig selv, og som jeg husker det, var han altid i gang med at bygge ejendommen større med mere stald- og ladeplads.

Jeg kom i skole, da jeg var seks år, og det var jo i en tysk skole. Min første lærer hed Jepsen, men ham havde jeg kun i to år. Han var lidt dansk, og han måtte rejse, og så fik vi en ung tysk lærer. Han kom fra Emmerlev, hed Vestergaard og kunne godt tale lidt dansk. Med ham havde vi to timers religion på dansk om ugen, ellers foregik undervisningen kun på tysk. Da Første Verdenskrig brød ud i 1914, blev lærer Vestergaard indkaldt til tysk militærtjeneste. Så stod vi der og havde ingen lærer! I resten af krigens tid havde vi skiftende lærere. Lærer Grünberg fra Langetved kom i en periode til Københoved hver anden dag og gav os undervisning. Senere fik vi en lærer Runt fra Skodborg, og så igen lærer Grünberg og en anden lærer fra Skodborg. Det blev fire dårlige skoleår for mig, fra jeg var ti til fjorten år.

I krigsårene var der også en anden grund til, at min skolegang blev dårlig, nemlig den, at jeg ind imellem også måtte have fri fra skole for at kunne hjælpe til med arbejdet i roerne og med høhøsten både derhjemme og hos naboerne. Far og de helt ældre mænd var de eneste mænd til at hjælpe med at drive gårdene, for rundt omkring sad konerne alene med børn og skulle passe det hele, fordi deres mænd var indkaldt til hæren. Far var ét år for gammel til at blive indkaldt, da krigen brød ud, så derfor kunne han blive hjemme.

Jeg gik til præst i to vintre hos gamle pastor Lykke i Rødding Frimenighed ligesom alle de andre børn, hvis forældre var medlemmer af denne. Grunden til, at mange flyttede fra Skrave Kirke til frimenigheden i Rødding, var den, at der i Skrave Kirke kun kom tyske feltpræster. Vore forældre ønskede, at vi skulle høre mere om religion, og det skulle være på dansk. De skiftedes til at køre med os om vinteren, men når det blev forår, måtte vi gå, for da var der ingen voksne, der havde tid til at køre med os. Så var vi en halv snes børn, der i træsko, men medbringende kludesko, gik tværs over marker og gennem en skov for at korte vejen til Rødding af. Jeg kom ud af skolen, da jeg var blevet konfirmeret.

Jeg kan huske, at farbror Lassen kom hen til far og fortalte, at han og en anden bror skulle af sted i krigen sammen med naboerne. Far kørte dem til stationen i Sommersted den morgen, de skulle af sted. Det var en trist og tung tur for far, og farbror Lassens kone kom samme dag hen til mor for at finde lidt trøst og måske opmuntring. Jeg glemmer aldrig den stemning, der herskede i de dage. Flere og flere fik besked på at melde sig til krigstjeneste ved fronten, og mange fik jævnlige bud fra fronten, at nu var en søn faldet, nu savnedes en far, og en var såret. Det var forfærdeligt. Da der så kom bud til min ældste bror, Jens, at han skulle af sted, talte han med mor og far om det, og så gik han sammen med en anden ung mand over grænsen. Der var mange, som gik over Kongeåen, også mine brødre Hans og Christian. Når de var nået over til Skibelund, gik flaget til tops derovre, for at vi kunne se, at de var kommet godt derover.

Mine forældre gjorde alt, hvad de kunne, for at give os et godt hjem trods krigen og alt det onde, den førte med sig, som gjorde dybt indtryk på os børn. Om aftenen lærte mor os at skrive dansk; i skolen skrev vi kun de spidse gotiske bogstaver. Vi afskrev også danske sangvers, som blev sendt ind til Sprogforeningens Almanak sammen med oplysning om vores alder. Så kunne vi få en præmie i form af en bog eller et hæfte på dansk. Vinteraftener læste far højt for os på dansk, og vi lyttede spændte til fortællingerne. Mor og far sang ofte sange og salmer sammen med os otte søskende, og vi havde aftensang hver aften. Jo, jeg har gode minder at tænke tilbage på fra mit hjem.

Interviewet er foretaget i xxxx

(Endnotes)

- 1 Optanter var sønderjyder, der havde dansk statsborger efter 1864, men var blevet boende i landsdelen. Deres børn blev statsløse, og kunne udvises af myndighederne med dags varsel.

Sorrig og glæde de vandre til hobe – Kirsten Petersens mindeplade

Af Verner Petersen og Hans Huss

Sønderjysk Skolemuseum har i 2010 modtaget en granitmindetavle, der har stået på familien Petersens gravsted på Sommersted i 62 år. Den er rejst over en skoleelev, der blev omkom ved en trafikulykke. Hendes bror, Verner Petersen, fortæller her om den tragiske begivenhed, og efterfølgende beskriver Hans Huss, hvorledes man nutidens folkeskoler tager hånd om lignende tragedier.

Sensommerdagen, tirsdag den 16. september 1947, begyndte som enhver anden glad skoledag på Over Lerte Skole. Ingen i skolestuen kunne ane dagens skæbnesvangre indhold, da høje bank på døren, midt i timen, midt på formiddagen, blev besvaret med lærerens ”kom ind”. Men ingen kom ind.

Læreren, Jørgen Oluf Jørgensen, gik ned og åbnede døren, udvekslede nogle få ord med personen udenfor, trådte selv ud og lukkede døren efter sig. Få minutter senere var han tilbage i skolestuen – bleg og med ansigtet i alvorlige folder. ”Det var bager Rosenberg med en besked. Der er blevet telefoneret. Der er sket en ulykke. Kirsten Petersen har været ude for en færdselsulykke på vej til konfirmationsforberedelse i Sommersted. Hun er indlagt på sygehuset i Haderslev, endnu ved vi ikke, hvor slemt det står til – men I må gå hjem nu, skolen er lukket for resten af dagen”.

Tiden stod pludselig stille. *En stor unaturlig stilhed.* Det var jo fuldstændig uvirkelige ord, der kom fra læreren. Ord, der stod og ruede i rummet, indtil Verner pludselig opdagede, at læreren lagde sin hånd om hans nakke. Så kom visheden – og verden styrtede sammen. *Min søster var død!* Og livet blev i et nu til en uudholdelig, nederdrægtig tilstand.

Begravelsen foregik fra Sommersted Kirke lørdag den 20. september. Præsten prædikede over Mattæus Evangeliet kap. 9 – 25, der omhandler Jesu opvækkelse af synagogeforstanderens datter. Og jeg kunne ikke forstå præstens ord, at min søster ikke var død, men at - *hun sover kun.*

Kirstens død var et hårdt slag for familien. Kirstens skolekammerater

var naturligvis også dybt berørt af hendes død. Pigerne strøede blomster på kirkegårdens grusbelagte gange fra kirke til gravplads. Foranlediget af lærer Jørgensen blev der indsamlet penge til en mindeplade af rødbrun, poleret granit, hvorpå man kan læse gravmælet:

*Kirsten Petersen * 18. april 1934 + 16. sept. 1947. HUN SOVER KUN.
Et sidste farvel fra kammerater og venner.*

Denne beskrivelse af Verner Petersen ledsagede mindepladen, som Skolemuseet modtog fra familien Petersen/Pedersens gravsted på kirkegården ved Sommersted Kirke. Verner Petersens beskrivelse af sin oplevelse af søstrens død, mens han selv var elev på Over Lerte Skole, har givet anledning til refleksioner over, hvorledes dagens folkeskole forsøger at håndtere en sådan tragisk begivenhed.

Kriseplaner i folkeskolen

Der er et klart behov for, at folkeskolen kan håndtere problemerne omkring børns reaktioner og sorg i forbindelser med dødsfald. De barske realiteter viser dette:

- hvert år dør cirka 700 børn i Danmark
- hvert år mister flere end 4.000 børn og unge i Danmark en mor eller far.

Disse tal viser, at mange børn oplever dødsfald i deres nærmeste relationer i løbet af deres skoleforløb. Mange skoler har derfor udarbejdet kriseplaner, som lærere kan støtte sig til for at hjælpe børnene i forbindelse med de tab, som de møder i livet, og som vil påvirke deres følelsesmæssige udvikling videre frem.

Udover dødsfald i den nærmeste familie forekommer andre traumatiske hændelser i børns liv; det drejer sig om forældres skilsmisse, alvorlig sygdom. ”uoverskuelige” problemer som f. eks fængsling af en far eller mor. Også forhold uden for familiens rammer som en skolekammerats eller en lærers død kan indvirke meget voldsomt på et barn. Kriseplanerne skal derfor indeholde oplysninger om forholdsregler, som læreren skal iagttage både over for den involverede elev og over for kammeraterne. Meningen er naturligvis at give hurtigt og relevant støtte for dermed at forhindre, at sorgen siden bliver et uoverskueligt problem.

Børn er solidariske med deres forældre og vil ikke pålægge dem yderligere sorg i en svær situation, derfor skjuler de ofte deres følelser og behov. Herved kan det let overses, at en indsats fra voksenside kan være påkrævet, for at byrden ikke skal blive for tung for barnet at bære alene.

Det er af betydning, at alle som er involveret omkring barnet er informeret omkring hændelsen og kan bidrage med støtte, dvs. at oplysninger

videreformidles til SFO, servicepersonale og ledelse. Forudsætningerne er selvsagt, at skolen og lærerne får kendskab til væsentlige ændringer i barnets hverdag. Derfor er det af stor vigtighed, at viden om kriseplanen er viderebragt til forældrene fra skolens side.

- Det gælder om at imødegå rygtedannelse ved, at nødvendige og nøjagtige oplysninger om hændelsen kommer frem og formidles.
- Ønsker eller krav fra familiens side skal respekteres – ligesom krisehjælp fra psykolog skal tilbydes.
- Dør en elev, og er der søskende på skolen, bør disse følges ekstra tæt i tiden efter begravelse/ bisættelse.
- Herudover må skolen ikke glemmer forældrene til en afdød elev. Disse skal vide, hvorledes skolen og klassen har håndteret forløbet, ligesom klassekammeraternes forældre bør kende til den fulgte proceduren.

Børns død er en tragisk hændelse, som er svær at rumme for de fleste. Synet på, hvorledes en sådan begivenhed skal tackles, er ændret i tidens løb. I nutiden hælder vi til åbenhed omkring forløbet, men mennesker oplever den slags begivenheder meget forskelligt, så derfor er det ikke muligt at udarbejde en færdig og holdbar kriseplan, men retningslinjer kan være en stor hjælp for den lærer, som pludselig står i situationen.

Med psykologisk indsigt kan de berørte børn hjælpes langt hen ad vejen og forhåbentligt få et velfungerende liv uden for mange ar på sjælen, men det ændrer ikke den kendsgerning, at dødsfald blandt børn forbliver en meget tragisk og skelsættende begivenhed for de involverede.

Kilder:

Sorgplaner for Skovbyskolen i Galten og Hjordkærskolen.
Interview med uddannet sorgpilot Birthe Leth Nielsen i Kristeligt Dagblad
27.02.2010

Nekrolog over Bent Svensson

En god ven af Sønderjysk Skolemuseum er død i en alt for tidlig alder, kun 55 år gammel.

Bent var med fra starten af skolemuseet og har praktisk talt haft hænderne fulde af mange opgaver for os. Han slog gerne et slag indenom, når der var lejlighed, fik en hyggelig snak om mangt og meget og ordnede så de praktiske ting, som lige lå for.

”Æ finne lich en stump” – sagde han, og så kom tingene i lave.

Manglede der et ekstra komfur til adventsfesten til at varme æbleskiverne – så stod komfuret, hvor det skulle, når der blev brug for det.

Da vi stod for at skulle anlægge boldbanen, kom Bent sidste forår i gang med sin metaldetektor, for han mente, at der måtte ligge ting og sager gemt fra krigens tid. Til hans skuffelse blev resultatet dog magert.

Bent Svensson var observatør for Dansk Klokkemuseum i Skolemuseets bestyrelse og dermed bindeled mellem de to museer.

Det er meget svært at forestille sig Museerne i Over Lerte uden Bents sindige væren til stede, hans store humor og evne til at få alting til at forme sig udramatisk i rette spor, så det blev, som han gerne ville have det.

Så sent ved boldbanens indvielse den 22. august 2010 deltog Bent, men kort efter måtte han give op for sygdom.

Vi savner Bent. Æret være hans minde.

Skolemuseets indsamling og formidling 2010

Af Margit Hagelso

Museet har i det forløbne år igen modtaget mange gaver, både bøger og ting, som dels allerede er registreret og lagt i vort arkiv, dels endnu venter på at blive taget op af de papkasser eller bæreposer, hvori de er blevet afleveret til os. Det er altid spændende at se, hvad sådanne gaver indeholder, og det kan nemt ske, at man falder i staver over en gammel bog eller ting.

Tak til alle, der har betænkt vores museum med gaver i det forløbne år. Antallet af registrerede afleveringer har nu rundet de 500! Det betyder i virkeligheden mange, mange bøger, for enkelte afleveringer alene har været på flere hundrede bøger! Vi har med interesse modtaget både tyske og danske skolebøger, bl.a. tre styk Ole Bole ABC. Tingene er dels fra nedlagte skoler, dels fra lokalhistoriske arkiver, men også fra privatpersoner og pensionerede lærere. Her skal også kort nævnes: biologibøger, skifertavler, tegninger, jubelbøger, skolekomedier, bog om folkeskolevæsenet i Slesvig-Holsten (tysk), Europakort, skrivehæfter, 12 små anskuelsestavler, et smukt harmonium til skolestuen samt sløjdmønstre og færdselsspil fra Tønder Museum. Af jubilæumsskrifter og trykte skoleerindringer er der kun indkommet et enkelt eksemplar af hver slags, så vi modtager gerne flere.

Arkivet

De mange indkomne gaver deles op i kategorier: 1) skolebøger for hovedskolen 2) lærervejledninger og seminariebøger 3) frilæsnings- og biblioteksbøger til søgnebiblioteket 4) andet undervisningsmateriale 5) elevudstyr 6) skoleprotokoller 7) skolers jubilæumsskrifter 8) skolebilleder 9) elevarbejder 10) skoleerindringer.

Registreringsgruppen har været på et lynkursus hos Inge Adriansen på Sønderborg Slot for at lære at arkivere mere professionelt og at bruge de søgeredskaber, der findes i computerens programmer. I den kommende vinter, hvor der ikke dagligt er åbent på museet og derfor mere ro, skal vi så i gang med at bruge denne nye viden!

Den 6. maj afholdt Museum Sønderjylland et formiddags-seminar med titlen "Sønderjysk skolehistorie" her på Skolemuseet og Klokkemuseet. Seminaret var vel besøgt af medarbejdere fra lokalhistoriske arkiver, som lyttede interesserede til foredrag af Inge Adriansen om skolebøger af sønderjysk oprindelse - til regning, geografi og læsning, samt til Inger Lauridsens foredrag om Tønder Seminariums historie. Deltagerne blev vist rundt på skolemuseet, og nogle af dem havde gamle skolebøger med til os. At seminaret blev afholdt hos os, vil ganske givet betyde, at arkiverne nu er blevet endnu mere opmærksomme på os og fremover vil bidrage til vores samling af skolebøger fra Sønderjylland.

Den 28. september var seks medarbejdere fra Skolemuseet indbudt til at deltage i et heldags-seminar om dansk skolehistorie, specielt den sønderjyske. Deltagerne i seminaret var historikere, der er ved at skrive et nyt fembindsbinds værk om dansk skolehistorie, der skal udkomme i 2014. De og vi lyttede interesserede til de tre hovedtalere, Lars N. Henningsen, Hans Schultz Hansen og Inge Adriansen. De talte over henholdsvis "Interesser bag Nordslesvigs landsbyskoler sidst i 1700-årene", "Skolen i spillet mellem dansk og tysk 1815-1920" og "Skolebøger af sønderjysk oprindelse - til regning, geografi og læsning". De to første foredrag er bearbejdet til artikler til dette årsskrift. Seminaret sluttede med et besøg på det tyske mindretals skolemuseum i Aabenraa. Forfatterne til den nye store skolehistorie drog hjem med mange indtryk og bl.a. vores brochure i hånden. Det er godt at vide, at den særlige sønderjyske skolehistorie vil blive inddraget i langt større omfang, end det har været tilfældet i de tidligere danske skolehistoriske værker.

Undervisningen

Der har ikke været besøg af skoleklasser til undervisning som i gamle dage. Årsagen hertil er ganske givet at finde i skolernes stramme budgetter, for det er dyrt at blive transporteret hertil i bus.

Hvad skolerne ikke kan finde udvej for, går ganske godt for familier i tre generationer eller fætre og kusiner! Rygtet om en anderledes måde at være sammen på til fest har åbenbart spredt sig, for der er en stigning i antallet af sådanne besøg. Man vil gerne opleve den gamle skole med disciplin, opstilling i skolegården, skifertavler og grifler, med skrårskrift og pen og blæk.

Interessen for gamle dage mærkede vi også ved den historiske messe i oktober, hvor vi havde mange interesserede "elever" i vores medbragte mini-skolestue. Møbler, skifertavler, skrivehefter, bøger, blækhuse og penskafter med penne blev efter endt messe bragt til Hertug Hans Skole i Haderslev, som netop fejrede 100 års jubilæum.

I efterårsferien tilbydes børn gammeldags skrivning i skolestuen og brug af vores nye boldbane til boldspil eller leg.

Museets gæster

I vores skoleforstue står der nu noget, der bare ligner en stor sort kasse. Den kan åbnes, og så viser det sig, at det er to reoler, der er hængslet sammen, og udfoldede danner de en kiosk med tilbud til minde om besøget i den gamle skole. Der ligger legetøj, glansbilleder, hønseringe, Sorteper-spil, påklædningsdukker, lerfugle-fløjter, propbøsser, skifertavler i to størrelser, blækflasker, penneskaffer m. pen, hinkesten, sjippetove, slikkepinde o.m.a. Man kan også købe en fin lille bog med illustrerede gamle lege, som vi selv har forfattet og ladet trykke.

Rigtig mange af vore gæster er også gæster i nabomuseet, Dansk Klokemuseum, hvor man gerne må røre ved klokkerne. Her kan det lade sig gøre at få lov til at drikke medbragt kaffe i den nye smukke bygning. Man kan også godt få lov til at spise madpakker i skolestuen, men de fleste gæster foretrækker at sidde mere bekvemt. På begge museer kan det lade sig gøre at komme ind med kørestol, dog ikke op på 1. sal. Det er en god oplevelse for alle, når der ruller en bus med pensionister op foran museerne, for de har meget at mindes og meget at fortælle fra gamle dage.

I denne sommer har vore kustoder fortalt om særlige besøg f.eks. en søn af en finne-pige, der under krigen gik i skole her i Over Lerte, og en søn af lærer Nissen, som efterfulgte lærer Skov fra 1933 til efter krigen. Vi venter med spænding på de lovede billeder! Der har været andre gamle elever, og det er altid interessant at høre deres erindringer.

Der har også været gruppebesøg af bl.a. pensionerede lærere, en tysk forening, beboerforeninger, medarbejdere ved lokalhistoriske arkiver, lærerstuderende, familier i tre generationer, menighedsråd, jubilerende skoleklasser med lærere og medarbejdere fra andre museer.

Alle bidrager de med deres spørgelyst og egne beretninger til en god oplevelse for dem selv og for os frivillige, der gerne fortæller om sønderjysk skolehistorie og specielt om museets egen historie.

Årets gang i Sønderjysk Skolemuseum 2009-2010

Af Bodil Jacobsen

Skolemuseet omhandler noget, som alle har et direkte forhold til og interesse for, fordi alle har gået i skole og har erindringer knyttet hertil. Alligevel drives Skolemuseet for meget beskedne midler og eksisterer udelukkende i kraft af frivillige medarbejdere. Om deres indsats i årets løb fortæller formanden for Fonden Sønderjysk Skolemuseum.

Den genskabte boldbane ved Over Lerte Skole blev indviet 22. august 2010. Det var virkeliggørelsen af første delprojekt af udviklingsplanen for Sønderjysk Skolemuseum. En bevilling fra LAG Haderslev (Fødevareministeriets og EU's landdistriktsprogram) og mere end 1000 arbejdstimer, præsteret af ca. 40 frivillige, gjorde det muligt. Skovplantningen på den gamle boldbane blev ryddet, trærodde kørt i en vold mod syd, ny indhegning plantedes, boldbanen blev planeret, gødsket og sået til med græs, det ny græs omhyggeligt plejet, der blev kantet af, håndboldmål tømret sammen på gammeldags vis, et skur til at opbevare legetøj i blev sat op, der blev drænet og kloakeret og meget, meget mere skete.

Der kom et par hundrede mennesker til indvielsen. Margrethe Bø-sack leverede sammen med sine gymnaster en flot gymnastikopvisning i gamle dragter med den rette disciplin. Johan Schmidt, Kastvrå foretog den højtidelige indvielse og klippede det 15 meter lange røde bånd over, og Hammelev skoles kor glædede os endnu engang med sang. Kagebordet var overdådigt – og ikke mange krummer var tilovers, da dagen var omme. JyskeVestkysten gav en god pressedækning af dagen.

Boldbanen skal være til glæde for Skolemuseets gæster – men også for beboerne i Lerte og omegn.

Vi har lavet en lille bog med ”Lege som i gamle dage” med instruktion i at lege gamle lege. Den kan købes på Skolemuseet og på Museet på Sønderborg Slot.

Vi er faktisk ret stolte af så meget, som er sket i løbet af det årstid, som er gået, siden vi gik i gang med boldbanen. I det hele taget er vi stolte og

glade over, så meget vi har fået udrettet i Over Lerte, siden den gamle skole blev købt i foråret 2004. Der er blevet skabt et arbejdsfællesskab med gensidig respekt, godt humør, glæde og vilje til at skabe og vedligeholde. De frivillige medarbejdere arbejder som kustoder, registratorer, holder vedlige og bygger nyt, er undervisere, laver arrangementer, administration og regnskab.

Støtteforeningen, *Sønderjysk Skolemuseums Venner*, har knap 300 medlemmer, og der er livsnerven i det, som foregår i og omkring Skolemuseet. Vi håber på, at endnu flere vil bakke op om.

Aktiviteter:

Besøgstallet er stigende. Den ny boldbane og de aktiviteter, vi tilbyder, tiltrækker ny grupper af besøgende, f.eks. familier eller gadeforeninger på udflugt.

Adventsfesten 2009 var som sædvanlig meget velbesøgt. Desuden har Skolemuseet har deltaget med en udstilling på den Historiske Messe i Haderslev Idrætscenter i oktober 2010. I sommerferien og i efterårsferien har vi tilbud til børn om aktiviteter.

Der er blevet taget godt imod vor fine ny folder. 1. oplag på 3000 stk. er så godt som revet væk.

Sammen med Klokkemuseets folder er den blevet fordelt rigtig mange steder rundt i Sønderjylland, samt i vejen og Kolding-området. Der har været annonceret i "Turistavisen" og "Visit Haderslev".

Samarbejder

Samarbejdet mellem Skolemuseet og Klokkemuseet drejer sig i dag om markedsføring, billetsalg, rabat ved besøg på begge museer, vedligeholdelse af udearealer, fælles velbesøgte arrangementer, en foredragsrække med 5-6 folkelige foredrag om vinteren, adventsfest med gudstjeneste i kirke og efterfølgende dans om juletræet i skolestuen, samarbejde med fælles webmaster om fælles besøgskalender m.v. Der er gensidige observatører i bestyrelserne.

Tilsammen udgør de to museer et velvedligeholdt kulturelt miljø i Over Lerte, som tiltrækker turister, og det er jo også til gavn for omegnens erhvervsliv.

Sønderjysk Skolemuseum samarbejder med Det Tyske Skolemuseum i Aabenraa. Sønderjysk Skolemuseum er det eneste sted i Sønderjylland som i autentisk bygning fortæller om den danske side af den sønderjyske skolehistorie. Der er kun de to skolemuseer – det tyske og det danske, og vi supplerer hinanden. Det tyske Skolemuseum har en observatør i Sønderjysk

Skolemuseums bestyrelse.

Vore gode venner i Museum Sønderjylland - Sønderborg Slot er aktive og gode partnere, der giver os det faglige løft, men som også giver os de små spark, der skal til en gang i mellem. ”I er alt for beskedne”, siger Inge Adriansen – ”og der er jo ingen grund til at være beskedne på Skolemuseets vegne – I leverer et flot arbejde.”

Afsluttingvis en stor tak til **Haderslev kommune** for den støtte vi har fået. Formanden for Kultur-og Fritidsudvalget, Kim Quist og sekretariatschef Jørn Meier, besøgte Skolemuseet i september 2010. Ved redaktionens afslutning kender vi endnu ikke konsekvensen af de bebudede kommunale besparelser på kulturområdet.

